

FİRDEVSİ-İ RÛMÎ'NİN SÜLEYMÂNNÂME-İ KEBİR'İNDEKİ DEYİMLER*

*Asuman Akay AHMED***

ÖZET

Bu makalede XV. yüzyıl sonu XVI. yüzyıl başlarında yaşamış olan Firdevsi (Firdevsi-i Rûmî, Firdevsi-i Tavîl, Uzun Firdevsi)'nin kısaca hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve Süleymânnâme'nin 43. cildindeki deyimler incelenmiştir. Eski Anadolu Türkçesi Dönemi'nde eserlerini veren Firdevsi, Fatih Sultan Mehmed, Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında yaşamıştır. Süleymânnâme-i Kebîr XVI. yüzyılın başlarında Firdevsi-i Rûmî tarafından yazılmış olup Süleyman Peygamber'in hayatını ve menkıbelerini anlatan ansiklopedik mahiyette bir eserdir. Süleymânnâme'de Hazreti Süleyman ile mücadele eden Efrâsyâb-ı Türk'ün Türk mitoloji kahramanlarından olan Alp Er Tunga olduğu ifade edilir. Eser ayrıca doğu mitolojisi, diğer peygamber kıssaları, tarih, hikmet, hendese, nücüm, coğrafya ve tıbbâ ait çeşitli konuları içerir. Süleymânnâme'de anlatımın sade, ilgi çekici ve canlı üslubu, Dede Korkut Hikâyeleri ile paralellik taşıdığı noktasında dikkat çekmektedir. Eserlerindeki akıcılığı sahip olduğu zengin söz varlığı sağlamaktadır. Süleymânnâme-i Kebîr'de yer alan atasözleri, deyimler, ikilemeler ve ayrıca ses ve söz tekrarları ile oluşmuş söz birliklerinin, kültürel açıdan Türkiye Türkçesine katkısı önemlidir. Süleymânnâme'nin incelenen 43. cildinde yer alan çok sayıdaki deyim; dil açısından Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini ve dönemine ait değer yargılarını ifade eden kalıp yapılar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlarken günümüze ait kalıplaşmış ifadeler olan deyimler konusunda kıyaslama imkânı da vermektedir. Süleymânnâme'deki deyimlerden bir kısmı aynen günümüzde kullanılmakta, bir kısmı ses veya anlam değişimine uğramış, bazıları da artık kullanılmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Firdevsi-i Rûmî, hayatı, eserleri, Süleymânnâme, deyimler

IDIOMS IN SÜLEYMANNÂME-I KEBİR'S FIRDEVSI-I RUMI

ABSTRACT

This article gives a brief information about the life and the works of Firdevsi (Firdevsi-i Rumi Firdevsi-i Tavil) who has lived within the ends of the 15th till the beginnings of the 16th century and the idioms found in Süleymannâme's 43th volume have been reviewed. Firdevsi, who has completed his works within the time of the Old Anatolian Turkish, has lived during the reigns of Fatih Sultan Mehmed, Sultan Bayezid II and Sultan Selim I. Süleymannâme-i Kebir was written by Firdevsi-i Rumi at the beginning of 16th century as a work of an encyclopedic nature narrating the life and tales of Prophet Soliman. In addition, this work features topics about eastern

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü, El-mek: asuman.akay@marmara.edu.tr

mythologies, tales of other prophets, history, wisdom, geometry, astronomy, geography and medicine. It is stated in Süleymanname that Efrasiyab-ı Türk who struggled against Prophet Solomon was actually Alp Er Tunga one of the figures of the Turkish mythology. The author uses such a plain, interesting and lively fashion of expression in this work to the point that it draws attention to the parallelism it has with Dede Korkut stories. His rich use of vocabulary facilitates the fluency in his works. Proverbs, idioms, hendiadyoins and also word unities formed by sound and word repetitions which take place in Süleymanname-i Kebir have a significant cultural contribution to the Turkish language of Turkey. Many of the idioms which take place in Süleymanname's reviewed 43rd volume not only enable us to have some idea about the linguistic characteristics of the Old Anatolian Turkish and the stereotyped structures which express the value pronouncements of that period but also provide us with the possibility of making comparisons regarding the contemporary idioms. Some of the idioms in Süleymanname are being used at the present day in the original form while others have went through sound or meaning alternation and some of them are not being used any longer.

Key Words: Firdevsî-i Rûmî, his life, his works and Süleymânnâme, idioms

GİRİŞ

Eski Anadolu Türkçesi, Oğuz Türklerinin kullandığı ilk yazı dilidir. XIII. yüzyıla kadar tek koldan gelişen Türk dili bu yüzyıldan sonra Türk boylarının coğrafya ve kültür değişmelerine paralel olarak, ayrı bölgelerde farklı lehçelerle ortaya çıkmıştır. Bu lehçeler XIII. yüzyıldan başlayarak farklı yazı dili oluşturmuştur. Anadolu'ya gelen Oğuzlar, Orta Asya'ya ait edebî geleneklere olan bağlarını devam ettirmişlerdir. Bu bakımdan Selçuklular devri Anadolu Türkleri ile doğudaki diğer Türkler arasında sağlam bir kültür münasebeti bulunmaktadır. Onun için XIII. yüzyıldan XIV. yüzyıla uzanan yolda ortaya konan eserlerin dili sadece Oğuz yazı diline dayanmaktadır. Bu eserlerde Karahanlı, Kıpçak ve Oğuz özelliklerini bir arada görmek mümkündür. Bu dönemdeki eserlerde Arapça, Farsça unsurlar yer almaktadır; ancak bunların oranı pek fazla değildir, Türkçedeki sadelik XV. yüzyıldan sonra kaybolmuştur.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde eserlerini veren Firdevsî-i Rûmî yahut Firdevsî-i Tavîl (=Uzun Firdevsî) diye tanınan Firdevsî, XV. yüzyılın son yarısı ile XVI. yüzyılın başlarında Fatih Sultan Mehmet, Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim zamanında yaşamıştır.

Firdevsî-i Rûmî'nin eserleri arasında en önemlisi olan Süleymânnâme'de, anlatım gücünü artıran, pekiştiren, canlılık, zenginlik katan kalıplaşmış yapılardan atasözü, deyimler ve ikilemeler; eserde göze çarpan ses ve söz tekrarlarının bolca kullanıldığı zengin söz varlığı içinde dikkat çekmektedir.

Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait eserlerdeki deyimler; milli kültürümüzün özelliklerini geçmişten günümüze taşımaları açısından önemlidir. Deyimler bir dili farklı kılan başlıca ifadelerden biridir. Kalıplaşmış, kristalize olmuş özel yapılardır. Deyimler ortaya çıktığı dönemden itibaren kazandığı anlam değerini ve kültür altyapısını tamamen kaybetmediğinden, dönemi derinlemesine bir bakışla kavrayıp tam manasıyla anlamaya ve devrin kültür yapısına eksiksiz nüfuz edilmesine katkı sağlar.

Bu çalışmada; Firdevsî-i Rûmî'nin eserleri arasında en önemlisi sayılan Süleymânnâme'nin, 43.cildindeki dil açısından Eski Anadolu Türkçesi özellikleri taşıyan ve dönemine ait değer yargılarını yansıtan deyimleri inceleyerek günümüz Türkçesine kadar geçirdikleri değişiklikleri tespit etmek amaçlandı.

Firdevsî-i Rûmî'nin Eserleri ve Edebi Kişiliği

Eski Anadolu Türkçesi döneminde eserlerini veren Firdevsî-i Rûmî de telif ve tercüme çok sayıda kitap ortaya koyan bir yazardır. *Şatrançnâme-i Kebîr* adlı eserinde Firdevsî, "Üç yüz altmış altı mücellid *Kitâb-ı Süleymânnâme*'nün musannifî 1830 meclis bâbun, tokuz yüz seksen ebyât-ı eş'ârun müellifidür. Min ba'd niçe bunun emsâli kitâbları te'lif, 40 risâleyi tasnîf eylemişdür." der. Ancak bunlardan bir kısmı bilinmemektedir. Çeşitli konularda ve türlerde verdiği eser adlarını şu şekilde sıralayabiliriz: *Hayat u Memât veya Hayatnâme, Silahşornâme (Müsellahnâme), Şatrançnâme-i Kebîr, Kutbnâme, Teşhisü'l-İnsân, Da 'vât-*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

nâme-i Firdevsî, Münâzara-i Seyf u Kalem, Firâsetnâme, Hakikatnâme (Tuhfetü'l-Hâdî / Hakâyıknâme veya Hadikatü'l-Hâkayık), Tecnisât-ı Süleymân veya Tecnisât, Tâli'-i Mevlûd-ı Kebîr, Hadîs-i Ahsen, Kur'ân-ı Kerîm'den Tefe'üle Dâir Risâle (Hazâ el-Kitâbü Fâlü Kur'ân-ı Azîm), Terceme-i Câmeşûy-nâme, Süleymânnâme vü Belkıs-nâme, Süleymânnâme-i Kebîr.

Çok sayıda ve birçok türde eser ortaya koyan Firdevsî'nin kitaplarında; yaşadığı dönemle ilgili çeşitli bilgilerle beraber, insanlık tarihine ait dinî inançlar özellikle Doğu mitolojisi, peygamber kıssaları ve hayatın çeşitli yönlerine dair geniş malumat yer alır.

Firdevsî'nin eserlerinin dil yönünden son derece zengin ve kapsamlı olması, devrinin sanatçıları arasında farklı bir noktada değerlendirilmesine yol açmıştır. Özyaşamış-Şakar, “eski kaynaklarda yer alan Firdevsî on yedi yaşındayken dönemin ünlü şairi Bursalı Melihî'den aruz dersleri almıştır.” İfadesini kullanmıştır (2007:723). Eserlerinde; Firdevsî özellikle nesir kısmında sade ve halk söyleyişine yakın bir üslup tercih etmiş ve kullandığı kelimelerin sadece Anadolu bölgesinde konuşulan kelimeler olmadığı, Karahanlı ve Uygur döneminden pek çok izler taşıdığı, özellikle bazı kelimelerin sadece Dîvânü Lügâti't-Türk'te veya Karahanlı döneminde yazılan Kuran tercümelerinde bulunabildiği Olgun tarafından, belirtilmiştir (1978: 193-194). Firdevsî eserlerinde öğretici ve kıssadan hisse almaya yönelik bir anlatım tarzı tercih etmiştir.

Süleymânnâme-i Kebîr:

Süleymânnâme-i Kebîr üç padişahın saltanat yıllarını içine alması yönünden çok önem arz etmesinin yanı sıra kaleme alındığı zamana kadar Anadolu'da kendi türünün kapsam ve içerik yönünden en hacimli eseridir. Eserin yazılmaya başladığı tarih konusunda araştırmacılar ihtilaflıdır. Latîfî'nin *Tezkire*'sinde “Sultân Bâyezid emriyle Süleymânnâme'yi nâm-ı şerifine nazm u nesr üzre cem' idüp” (Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı 3525/1:261) ifadesi, Süleymân-nâme'nin II. Bayezid'in emriyle yazılmaya başlandığı yargısını, Köprülü'nün de kabul ettiği bilinmektedir (1964: 650), Genç de bu tespiti yer verir. (1995: 12). Buna karşın, Süleymân-nâme'nin 81. cildinin 25b varlığında “...ibtidâen altı cild kitâb te'lif idüp merhum Sultân Muhammed Hân-ı Gâziye teslim itdüm.” cümlesine dayanarak eserin Fatih Sultan Mehmet döneminde yazılmaya başlandığı (Akay,1990: XIV) kesin olarak ifade edilmiştir. Büyükkarcı da eserin Fatih döneminde yazılmaya başlandığını ve II. Bayezid döneminde yazımına devam edildiğini yazar (1995: 2-3). Eserin 1-5. ciltlerinin Fatih döneminde, 6-80. ciltlerinin II. Bayezid zamanında ve 81. cildinin de Yavuz Selim döneminde kaleme alındığı Çatıkkaş tarafından belirtilmiştir (2009: 13).

Süleymânnâme'nin cüz sayısı tartışmalıdır. Latîfî (Süleymaniye Kütüphanesi İzmirli İsmail Hakkı 3525/1:261) ile Alî (*Künhü'l-ahbâr* Süleymaniye Kütüphanesi Fatih no. 4225:194b) eserin 360 cilt olduğunda birleşir. Söylentiye göre, Firdevsî en az 330, en çok 380 ciltlik bu hacimli eserin Sultan II. Bayezid'e sununca padişah bu kadar fazla laf kalabalığından sıkılmış kendisi ya da görevlendirdikleri kimseler içinden 80 cildini seçerek geriye kalanları yaktırmıştır. (Beyânî, İ.Ü. Kütüphanesi, TY no. 2568: 64, Hasan Çelebi, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 488). Tanyıldız, “II. Bayezid bu eseri çok hacimli bulup içinden 80 cüzünü seçerek gerisini yaktırması olayı eserin bitimine sebep olmuştur.” cümlesiyle bu rivayeti aktarır. Ama bugün 81. cildin varlığı ve Firdevsî'nin İstanbul'da kaleme aldığı *Hayat u Memât* adlı kitabının önsözünde (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud 2333 no. 5 varak) 82. cildi tamamladığını belirtmesi 81. cilde Yavuz Sultan Selim'e dua ve sena ile başlaması Firdevsî'nin hayatı ve eseri Süleymânnâme hakkındaki söylentileri boşa çıkarmaktadır.

Süleymânnâme içerdiği konular bakımından çok kapsamlı olup Süleyman Peygamber etrafında şekillenmiş olan kıssa ve rivayetleri ele almasının yanı sıra Doğu mitolojisi, diğer peygamber kıssaları, tarih, hikmet, felsefe, ahlâk ve tıbaa ait konuları da içerir. Eser manzum ve mensur karışık olarak sade bir şekilde yazılmış olup ses ve söz tekrarlarının anlatımda sağladığı ahenk itibarıyla de Dede Korkut Hikâyeleri ile paralellik taşıdığı noktasında dikkat çekmektedir. Kocatürk tarafından Süleymânnâme'de Hazreti Süleyman ile mücadele eden Efrâsyâb-ı Türk'ün Türk mitoloji kahramanlarından olan Alp Er Tunga olduğu ifade edilir (1964: 296-300).

Süleymânnâme-i Kebîr'deki Deyimler

Her dilde deyimler anlatım zenginliğini ve gücünü sağlayan kalıplaşmış yapılardır. Kültürel değerlerin penceresinden hayatı yorumlayan kalıplaşmış söz birlikleridir. Türkçede deyim terimi daha

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

önceleri *tabir* sözcüğü ile karşılanmaktaydı, artık kaynak eserlerin çoğunda *deyim* (Eyüboğlu 1975:V, Aksoy 1965, Çotuksöken 1992) kullanılmaktadır. Mustafa Nihat Özön, Ebüzziya'nın *tabir* yanında aynı anlama gelmek üzere *istilah* sözünü kullandığını da belirtiyor ve *tabir* ile birden fazla kelimenin vücuda getirdiği anlamın kastedildiğini, ilave ediyor (1945: XXVII-XXIX). Kalıplaşmış bir anlatım şekli olan deyimler konusunda Çotuksöken, anlatım gücünü artırmak üzere, en az iki sözcükten kurulan ve yapısındaki kimi sözcükleri anlam değişmesine uğrayan kalıplaşmış söz öbeklerine verilen ad olduğunu (1992:5) ifade eder. Anlam bakımından deyimleri tanımlayan ve yaygın olmasa da tek sözcüklü deyimlerin olabileceğini belirten Aksan, “*Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür.*” (1982/III:35) şeklinde ifade etmektedir. Deyimin söz öbeği şeklinde kalıplaştığı ve tek sözcük ile kastedilenin *tabir* ifadesi olduğu düşüncesi, Yüceol-Özezen tarafından “*Tabirin tek sözcük de olabilmesi uzun süre deyim aslında birden fazla sözcükten oluşma özelliğinin gözden uzak tutulmasına neden olmuştur.*” (2001:870) şeklinde açıklığa kavuşturulmuştur. Türkçe Sözlük'te “ *Genellikle gerçek anlamından az çok ayrı kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir*” (2011:651) tanımı yer almaktadır.

Yapı bakımından sonu mastarla biten deyimler; kip, kişi ekleri, olumsuzluk durumunu ve yapım işlevli ekler taşıyabilirler. Anlam bakımından deyimler ise, bir kavramı, özel bir kalıp içinde ilgi çekici ve özlü bir anlatımla ifade etmek amacıyla kurulmuştur.

Deyim; anlam bakımından bir terim iken, yapı bakımından genellikle birleşik kelime görünüşünde bulunur. Bu konuyla ilgili olarak Özkan, birleşik kelime yapı bilgisiyle (morphology), deyim ise anlam bilgisiyle (semantic) ilgili bir terim açıklamasında bulunmuştur (2009:248). Birleşik kelimedede, her biri farklı anlama sahip olan kelimeler, başka bir kavramı mecazi olarak ifade etmek üzere kalıplaşmış bir yapı olarak deyim diye tanımlanır. Bu mecazlı anlatımlarda birleşik kelimeler deyimleşme özelliği gösterebilir diye ifade eden Özkan, bu anlamca deyimleşme, birleşiklerin asıl niteliklerini değiştirmez, birleşik kelimelerin daima belirtme gruplarından, deyimlerin ise yargı gruplarından meydana geldiklerini anlatarak aralarındaki farka dikkat çekmiştir (2009:248). Sözü özlü bir şekilde ifade etmek ve anlatımı ilgi çekici kılmak için kelime ve kelime grubunun gerçek anlamları dışında kalıplaşarak yeni bir anlam oluşturmaları deyim olarak tanımlanır. Süleymânnâme'de gerçek anlamı dışında yan anlamı olan kalıplaşmış kelime grubu yapısındaki deyimler yer yer kullanılmıştır. Örnek: Cān alıcı(Azrail).

Anlamca deyim olan birleşik fiilleri; Korkmaz, ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelimenin, belirli şekil bilgisi kalıpları içinde, bir esas fiil ile birleşerek anlam kayma ve kalıplaşması ile oluştuğunu belirtir (2009: 153). İnceleme konusu olarak ele alınan Süleymânnâme'de; anlam açısından deyim diye adlandırılan birleşik fiil yapısındaki fiillerin ad ya da ad soylu bir veya birden çok kelime olarak kalıplaşması ile mecazi bir kavram ortaya çıkmıştır: (cānların / elden / 'ibret) *almak*, (acı / karşı / üzerine) *gelmek*. Yine Süleymânnâme'de örnek olarak ele aldığımız *meşgûl olmak* birleşik fiili, 'ıyş u nūşa/ *meşgûl olmak* şeklinde kalıplaşmış deyim olmuştur, gerçi bu deyim günümüzde artık kullanılmıyor. Birleşik fiiller, bazı dönemlerde deyim anlamı taşıırken bazı dönemlerde deyim özelliğini kaybedebiliyorlar.

Süleymânnâme üzerine yapılan bu çalışmada; deyim anlamında kullanılan birleşik fiillerin bünyesinde yer alan fiillerden birkaçının yapı olarak işteş, ettirgen ve edilgen şekilleri de tespit edildi:

İşteş: (ḥayrān) *ḥalışmak* (ḥāyran) *ḥalmak*, Ettirgen: (ḳılıçdan) *geçürmek*, Edilgen: (dār) *çatılmak* (baş başa çatmak).

Tasviri fiillerdeki yardımcı fiiller, zarf fiilin anlattığı kılış ve oluşu tasvir eder. Süleymânnâme'de deyim olarak kullanılan tasviri fiillerin, tezlik, yaklaşma, süreklilik şekilleri görülür. Örnekler:

Tezlik; -(y)I zarf fiil eki almış al- fiiline *ver-* yarı yardımcı fiil getirilmiştir: (elinden) *alvirmek*.

Süreklilik; -(y)I zarf fiil eki almış *sığın-* fiilinden sonra yarı yardımcı fiil *gel-* fiiliyle tasviri fiil oluşmuştur: (sāyesi altına) *sığınılmak*.

Yaklaşma, -(y)A zarf fiili eki almış *ol-* fiiline *yaz-* yarı yardımcı fiili getirilmiştir: (vücūdi bī-cān u ḥāk) *olayazmak*.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

İki fiilden müteşekkil yarı tasviri fiil (Özkan, 2009:277) konusunda; Korkmaz (2009:152), iki ayrı fiilin belirli bir biçiminde anlamca yakın ya da zıt fiillerden oluştuğunu ifade eder. Bu birleşiklerde esas fiil genellikle -(y) İp zarf fiil yapısındadır Metindeki örnek, anlam bakımından birbirine yakın *kop-* ve *gel-* fiillerinden oluşmuştur ve zarf fiil ile fiil ayrı yazılır: (yil) **ƙopup gelmek**.

Süleymânnâme'nin 16. yüzyıl dönemi eseri olması nedeniyle vur-<ur- örneğindeki ses türemesi konusunu, Özkan "Ünlü ile başlayan bazı kelimelerin ön seslerindeki vurgusuz ve zayıf kelime başı ünlülerinin, ses değerlerini korumak için bazen ön ses durumunda g, h, v, y ünsüzleri türer." (2009:175) diye izah eder. Süleymânnâme'de, ses bakımından farklı olan (vur-/ ur-) her iki fiil şekli de bulunmaktadır.

Süleymânnâme'nin incelenen 43. cildinde, deyim olarak kullanılan birleşik fiillerdeki fiile farklı ad ya da ad soylu kelimeler getirildiği görülür. Bazen de aynı ad, aynı fiilin farklı şekilleriyle kalıplaşarak yeni bir deyim oluşturmuştur:

Almak (cānların / elden / 'ibret), **Alıvirmek** (elinden)

Bulmak (bab / fırsat / gönle yol / ' izz /şöhret), **Bul-ma-mak** (gönle yol)

Çekmek (dem / ğam / seyf ü şalık / şiddet)

Çıkmak (ƙarşu / sözlerden söz)

Düşmek (ayağına / şehvet bendine)

Gelmek (acı / ƙarşu / üzerine), (**ƙopup**) **Gel-** (yil), **Gel-me-mek** (iş rastına)

Getürmek (gönlüne şekk ü gümān / sözlü sazın ele)

Gitmek (ceng semā'ına / devleti /devleti başından / elden / ortadan)

İrmek (acı nesneye), **İriş-me-mek** ('aqlum)

İtmek (Āh-ı 'alevinden gök yüzün siyāh / tar u mār / yiryüzün şerden pāk), **İt-me-mek** (ƙarār / telef)

Ƙalmak / Ƙalışmak (ħayrān)

Ƙarmak (ƙanını yire / ƙanını ƙara yire)

Ƙılmak (rūhı şād / Süleymānlık)

Olmak (ciğeri ħūn / gözleri yaşı seylāb / ħāke yiksān / 'ıyş u nūşa meşğul / ƙul /māt / oñmaz / ten bī-cān), Olayazmak (vücūdı bī-cān u ħāk)

Sürmek (ardın / ardınca / ħāk-i pāyüne yüz / ħarca /hizmetlerine yüz / ƙademinde yüz,/ yire yüz)

Ʀutmak ('ālemi / gūş-ı ħūş / ƙılıç semā'ına / sem'in / tig / tiğ ü ħançere / yolıñ)

Uymak ('aqla), **Uy-ma-mak** (art-larına)

Varmak (fikre / ħayrete)

Virmek (baş /ƙarşu)

Vurmak (göz), **Urmak** (barmağ ağıza)

Yimek (yir cümlesin / zaħm)

Süleymânnâme'deki deyimlerde, bazen birleşik fiili oluşturan isim; isim tamlaması veya sıfat tamlaması olabilir: *fıkrin encāmıñ* /unutmak, *āh-ı 'alevinden gök yüzün siyah* /itmek, *Ĥāk-ı pāyüne yüz* /sürmek, *acı nesneye* /irmek.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Deyim olarak kullanılan birleşik fiilli meydana getiren adın Farsça ya da Arapça karşılıkları ile aynı anlamın ifade edildiği tespit edilmiştir: Göñle *rāh* /bulmak, göñle *yol* /bulmamak.

Süleymānnāme’de deyimlerde anlamı pekiştirmek, belirginleştirmek için ad yanına başka ad ya da ad soylu kelimeler ilave edilmiştir: *Yüz sürmek* deyimini, *kademinde (yüz sürmek) / hizmetlerine (yüz sürmek)* olarak da ifade edilmiş, başka bir örnek daha vermek gerekirse, *kanını (yire karmak) / kanını kara (yire karmak)* deyimini meydana getiren kelimeler, anlamı güçlendirirken aynı zamanda, kan, kara, karmak kelimelerinde tekrar eden seslerle aliterasyon oluşturarak ahenk unsuru da ön plana çıkarılmıştır.

Birleşik fiil yapısındaki deyimlerde yine anlamı vurgulamak ve pekiştirmek için, fiil yanında ikileme biçiminde adlar da kullanılmıştır: *Seyf ü salıḳ* / çekmek, *tîr ü tebere* / tutmak.

Süleymānnāme’de deyim olarak kullanılan birleşik fiilin bünyesindeki -aynı yardımcı fiilin farklı adlarla deyim oluşturması gibi- ad ya da ad soylu kelimeler, farklı fiillerle ayrı anlamlar kazanmıştır. Örnek: Baş kelimesi (çegzinmek, götürmek, şalmak, virmek) fiillerinin her biriyle farklı anlamlar taşıyan deyimler oluşturmuştur. Süleymānnāme’nin 43. cildinde bu konuyla ilgili aşağıdaki örnekler tespit edilmiştir:

Acı: Acı /gelmek, Acı nesneye /irmek

Āh: Āh-ı ‘alevinden gök yüzün siyāh / itmek, Āhı ‘alem /ditretmek

‘Akıl: ‘Aḳla /uymak, ‘Aḳlum /irişmemek

‘Ālem: ‘Ālem içre /tölmek, ‘Ālemi /tutmak

Art: Ardın /sürmek, Ardınca /sürmek, Artlarına /uymamak

Baş: Baş /çegzinmek, Baş /götürmek, Baş /şalmak, Baş /virmek, Baş başa /çatmak

Cān: Cān /yakmak, Cānların /almak

Devlet: Devleti /gitmek, Devleti başından /gitmek

El: Elden /almak, Elinden /alıvmek, Elden /gitmek

Fikr: Fikre /varmak, Fikrin encāmuñ /uñutmak

Göñül: Göñül /virmek, Göñle rah /bul-ma-mak, Göñle yol /bulmak, Göñlin /eğlemek, Göñlüne şekk ü gümān /getürmek

Göz: Göz /ḳararmak, Göz /vurmak, Gözleri yaşı seylāb /olmak

Ḥāk: Ḥāk-ı pāyüne yüz /sürmek, Ḥāke yiksān /eylemek, Ḥāke yiksān /olmak

Ḥayrān: Ḥayrān /kalmak, Ḥayrān /ḳalışmak

Ḳan: Ḳanını ḳara yire /ḳarmak, Ḳanını yire /ḳarmak, Ḳanların /dökmek

Ḳarār: Ḳarār /eylemek, Ḳarār /it-me-mek

Ḳarşu: Ḳarşu /çıkmaq, Ḳarşu /gelmek, Ḳarşu /virmek

Ḳılıç: Ḳılıç semā’ına /tutmak, Ḳılıçdan /geçürmek

Söz: Söz /açmak, Söz /düzetmek, Sözlerden söz /çıkmaq, Sözlü sazın ele /getürmek

Yir: Yir cümlesin /yimek, Yire yüz /sürmek

Yiryüzi: Yiryüzün /dutmak, Yiryüzün şerden pāk / itmek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Süleymânnâme'nin 43. cildinde birleşik fiil yapısındaki deyimlerin yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında, fazla olmamakla beraber, cümle yapısında kalıplaşarak kullanılan deyimler de bulunmaktadır:

‘Arş-ı mâr göge çıktı.

Aıtutunı şâķ olurdu hem-çunân şalgam hıyâr.

Avâzesin felek dervâzesine irürmek.

Dü cihânuñ varlığını uıtasin.

Gönül milkin tabâh ider.

Gözlerinden yaş yirine ķan akdı.

Ĥarût’a Marût’a sihri tâ’lim kııurdu.

Her diyâr mühr-i mülki elinde.

İblîs ağzından sakızı alur-ıdı.

İblîsi ensesinden tuymadın şatar-ıdı.

Ĥarârı yok.

Ĥıřıřa gelüp yitdi.

MerrîĤ aĤsen dirdi.

On on biş kişi oķa dizüp bir iderdi.

Vâsi‘ cihâni çeşmine teng idesin.

Yapı bakımından birleşik fiil şekli ve cümle formu dışında deyimlerin, ad ve ad soylu kelimelerin söz birliği oluşturarak anlam bakımından kalıplaşması söz konusudur. Bu konuyla ilgili olarak Özkan, deyimlerin anlatım gücünü artırmak için gerçek anlamı dışında bir anlamı bulunan kalıplaşmış kelime grubu tanımını yapmıştır. (2009: 248). Süleymânnâme’de bu yapıda yer alan birkaç örnek göze çarpar: Cân alıcı, Ĥâr u nâçâr, Feth-i kelâm, Ĥunîñ-i dil.

Ulucan, deyimlerin; sosyal hayat içerisinde belli bir sürecin sonunda belli bir ölçü, şekil çerçevesinde kalıplaşması ile ancak millî bir hassasiyetin ürünü olarak tanımlanabileceğini belirtir (2005: 49). Deyimler, atasözleri ve kalıp sözlerin şekillenmesinde, Bulut’un ifadesine göre, toplumsal kuralların, dinî faktörlerin, inançların, kültürün ve yaşamın etkileri söz konusudur. Toplumun hafızasında yer eden bu sözler unutulmadan yer alır ve zamanı geldiğinde gün yüzüne çıkar (2012:1150).

Az sözle çok anlam ifade etmeleri ve zengin mecaz dünyasına sahip olmaları deyimlerin her dönemde kullanılmasının en geçerli nedeni olmuştur. Bir dilde, hayatın akışı içinde zamanın ihtiyacına göre yeni deyimlerin ortaya çıkması, bazılarının kullanılma sıklığının azalması ya da var olan deyimlerin artık kullanılmaması gibi durumlarla her zaman karşılaşılabilir. Türkçede deyimler sözlüğü olarak hazırlanmış eserlerin çoğunun günümüz ya da yakın döneme ait deyimleri ihtiva etmelerine rağmen daha önceki dönemlerde kullanılmış ancak günümüzde kullanılmayan deyimlere yer vermemelerinin geçmişe ait metinlerin anlamlandırılmasında kimi sıkıntılara yol açtığını belirten Demirkazık, bunların o güne ait anlamlarının tespit edilmesinin şart olduğunu vurgulamıştır (2013:618).

Süleymânnâme’nin incelemek üzere ele alınan 43. cildi Topkapı Sarayı Müzesi Hazine Kitapları bölümünde (1530 nu.) kayıtlıdır. Nesir kısmının çok sade anlatımı ve halk söyleyişine yakın üslubu seçi, asonans, aliterasyonla oluşturulan ahenkli anlatımının nesri nazma yaklaştırdığı görülmektedir. Eser aynı zamanda deyimlerin de içinde bulunduğu Türkçenin zengin söz varlığını yansıtan özelliğiyle de dikkat çekmektedir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Bu çalışmanın amacına uygun olarak, Süleymânnâme'nin 43. cildindeki deyimler tespit edilerek, bunların içinde; günümüz Türkçesine kadar gerek dil özellikleri gerekse anlam bakımından aynen yaşayanlar, kültür hayatımızdaki sapmalara göre değişenler, Anadolu'da çeşitli yörelerde farklı kullanımı olanlar ya da artık hafızalardan silinerek unutulup kullanılmayanlar; Türkçede deyimlerle ilgili hazırlanmış olan kaynak kitaplar esas alınarak incelendi:

Acı gelmek:

Aña andan *acı gelmedi* ki atam gelüp beni oda atmağa mancılığa yapışdı. c.43/4a-12

*Acı gelmek. (Parlatır, 2008: 20; Püsküllüoğlu, 1995:13; TS, 2011:9)

Acı nesneye irmek:

Hâbîl'i *ķarındaşı Kâbîl* öldürdüğinden *acı nesneye irmedüm*. c.43/4a-15

*Acı çekmek. (Eyüboğlu, 1975, II:1, Aksoy,1976, II:430),

*Acı çekmek/duymak. (Parlatır, 2008: 20, 33).

Āh-ı 'alevinden gök yüzün siyāh itmek:

Āh ki 'alevinden gök yüzünden siyāh idersin. c.43/4a-21

*Ahı göklere erişmek (çıkmaq). (Eyüboğlu,1975, II:14)

*Ahı göğe çıkmak (Püsküllüoğlu, 1995: 44)

Āhı 'ālem ditretmek:

Āhı '*ālem ditredür* ki mişli *kāh*. c.43/3a-1

*Yeri göğü titretmek. (Eyüboğlu, 1975, II:426)

'Aķla uymak:

'*Aķla uyup* *ķut ķulağun* pendine. c.43/49b-5

*Akla uymak. (Aksoy,1976, II:452; Püsküllüoğlu,1995: 50)

'Aķıl(um) irişmemek:

'*Aķlum* buna irişmedi. c.43/43a-9

*Akı ermemek/akıl erdirememek. (Püsküllüoğlu, 1995: 47)

*Akı ermek. (TS, 2011: 63)

*Akıl ermemek (Yurtbaş, 2013:26)

(Erligün) 'Ālem içre ķolmak:

Erligün '*ālem içre ķolmuşdur*. c.43/40b-7

'Ālemi tutmak:

Na'ralar *āvāzı 'ālemi ķutdı*. c.43/15b-13

*Ālemi tutmak. (Eyüboğlu, II:21)

Ardın sürmek:

Begler Keyķāvus'un *ardın sürüp* cenge gitdiler. c.43/40b-2

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

*Ardına/arkasına düşmek. (Eyüboğlu, 1975, II:29),

*Arkasına düşmek. (Püsküllüoğlu, 1995: 95; Parlatur, 2008: 104)

Ardın(ca) sürmek:

Sil ü 'ummân mişâl düşmen ardınca sürüp. c.43/30b-19

*Ardına düşmek. (Eyüboğlu, 1975, II:29)

'Arş-ı mâr göğe çıktı:

Tiğ ü gürzünden üşenüp göğe çıktı 'arş-ı mâr. c.43/2a-3

Artlarına uymamak:

'Acem beglerin izlerin sürüp artlarına uymadın kaçup girdiler. c.43/7a-1

*Ardını boşlamak. (Püsküllüoğlu, 1995: 94)

Aşutunu şak olurđı hem-çunân şalgam hıyar:

Aşutunu şak olurđı hem-çunân şalgam hıyar. c.43/22b-5

*Attığını vurur, tuttuğunu koparır. (Ahmet Vefik Paşa, 2005:107)

Avâzesin felek dervâzesine irürmek:

Manşür âh idüp avâzesin felek dervâzesine irürdi. c.43/4a-18

Ayağına düşmek:

Keykubâd şâd olup Sâm'uhn ayağına düşüp. c.43/40b-4

*Ayağına düşmek. (Eyüboğlu, 1975, II:37; Püsküllüoğlu, 1995: 116; Parlatur, 2008: 124)

Bâb bulmak:

Şor anı kim bulasın fetih-ile bâb. c.43/2b-1

*Kapu bulmak. (Şemseddin Sami, 2010)

*Kapı açmak. (Saraçbaşı, 2010, II:727)

*Kapıyı açmak. (Eyüboğlu, 1975, II/291)

Barmağ ağıza urmak:

Baş şalışup barmağ ağıza urdılar. c.43/9a-1b, 44a-2, 42b-20, 20a-18

*Parmağı ağzında kalmak. (Aksoy, 1976, II:849; Püsküllüoğlu, 1995: 656; Parlatur, 2008:709)

Baş başa çatmak:

Peri leşkeri baş başa çatup bilek bilege virüp kol kola omuz omuza söykenüp. c.43/32a-12, 49a-19

*Baş çatmak. (Eyüboğlu, 1975, II:52)

Baş çekzinmek:

Göz kararđı, baş çekzindi. c.43/22b-21

*Başı dönmeğ. (Aksoy, 1976, II:510; Püsküllüoğlu, 1995:146; Parlatur, 2008:153)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Baş götürmek:

Toprağın her zerresi *baş götürür*. c.43/21b-12

Baş şalmak:

Baş şalup barmağ ağza urdılar. c.43/44a-2, 32b-15

Baş sallamak. (Parlatır, 2008: 163)

Baş virmek:

Ben aña *tābi*‘ olmayam *baş virem* saña *kılıç şallamayam*. c.43/18b-11

*Baş vermek. (Püsküllüoğlu, 1995: 157); başını vermek (Parlatır, 2008:161)

Cān alıcı:

Cān alıcı mişli *algıl cānumı*. c.43/21a-6

Cān(ların) almak:

Sana düşmān olanların *cānlarıñ alup* kanların dökiser. c.43/6b-13

*Canını almak. (Özdemir,1981: 71)

Cān yakmak:

Nekbet ve şiddet odına cānımı yakam. c.43/40b-14

*Can yakmak. (TS.2011:438)

Ceng semā‘ına gitmek:

Cīş-i Süleymān serverlerine yitüp *cenk semā‘ına gidüp*. c. 43/31a-7

Ciğer(i) hūn olmak:

Mevt elinden *hūn olupdur āh ciğer*. c.43/38b-17

*Ciğeri hun olmak. (Eyüboğlu, 1975, II:111)

Çār u nāçār:

Çār u nāçār muñi oluruz. c.43/42b-1

*Çār nāçār. (Eyüboğlu, 1975, II:116)

Çerha girmek:

Girdi çerha nüh felek sābi-i necm devr-i kibār. c.43/1b-2

Dār çatılmak:

Bir *dār çatılmış* abanos ağacından. c.43/37a-6

Dem çekmek:

İblīs-i bī-din... *dem çeküp* gāyyür-ı cāzü *katına* uçup. c.43/2b-18

*Dem çekmek. (Eyüboğlu, 1975, II:127; Parlatır, 2008:664)

Devleti başından gitmek:

Edniyā’nuñ *devleti başından gidüp*. c.43/6a-19

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

*Devleti başında (olmak) (...sönmek). (Eyüboğlu, 1975, II:134)

Devleti gıtmek:

Bu *devleti gitmiş* Keykubād. c.43/4b-6

*Devletten düşmek. (Eyüboğlu, 1975, II:134)

Dü cihānuñ varlığını utasın:

Dü cihānuñ varlığını utasın. c.43/38a-1

Elden almak (Elinden alıvirmek):

Ĥātemin elden alup anı *uğa* c.43/3a-13

Dāvūd' uñ *tāc* u tađtın *elinden* Süleymān' uñ *alı-vireydi*. c.43/5a-9

*Elinden almak. (Eyüboğlu1975, II:170; Saraçbaşı 2010, I:429)

(Tāc u tağt) Elden gıtmek:

Pađiřāh-ken *gitdi elümden tāc u tağt*. c.43/ 5a-17

Feth-i kelām:

Ĥāzret-i İsrāfīl' den *açup* ol nebi *feth-i kelām*. c.43/ 17b-16

*Söz açmak. (Eyüboğlu, 1975, II:376; Aksoy, 1976, II:879; Saraçbaşı, 2010, II:1042)

Fikre varmak:

Fikre vurup barmağ *ağıza* urdılar. c.43/42b-20.

*Fikre dalmak. (Eyüboğlu, 1975, II:182; Saraçbaşı, 2010, c.I:472)

Fikrin encāmuñ unutmak:

Fikrin encāmuñ unut çekme vü *đam*. c.43/ 2a-20

*Derin derin düşün(me)mek. (Saraçbaşı, 2010, c.I:350)

Furşat bulmak:

Tedbīr eyle ki Süleymān'a *furşat bulavuz*. c.43/3a-20

*Fırsat bulmak. (Eyüboğlu 1975, II:181; Saraçbaşı, 2010, I:470)

Ĥam çekmek:

Fikrin encāmuñ unut *çekme* vü *đam*. c.43/2a-20

*Gam çekmek. (Eyüboğlu 1975, II:185; Saraçbaşı, 2010, I:480)

Göñle rāh bul(ma)mak:

Göñlüne bulmaya rāh c.43/49b-4

*Gönlüne yol bulmak. (Eyüboğlu 1975, II:196)

Göñle yol bulmak:

Göñle yol bulmak diler *kıla řitāb* c.43/49b-4

*Gönlüne yol bulmak. (Eyüboğlu 1975, II:196)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Göñlin eglemek:

Ḳandahār-ı cinni-y-ile ittifāḳ idüp göñlin egleyeler. c.43/4b-7

*Gönül eglemek. (Eyüboğlu 1975, II:200; Saraçbaşı 2010, I:507)

Göñlüne şekk ü gümān getürmek:

Göñlüne şekk ü gümān getürince. c.43/42b-7

Göñül milkin tabāh itmek:

Yoḳsa göñlün milkin ider ol tabāh. c.43/49b-5

*Gönül kırmak/ yıkmak. (Saraçbaşı 2010, I:508)

Göñül virmek:

Vir beḳāya göñlün iy bu zemān. c.43/38a-4, 38a-8

*Gönül vermek. (Eyüboğlu 1975, II:202; Aksoy 1976, II:675; Saraçbaşı 2010, I:509)

Göz ḳararmak:

Göz ḳarardı baş çegzindi. c.43/22b-21

*Gözü kararmak. (Eyüboğlu 1975, II:219; Aksoy 1976, II:687; Saraçbaşı 2010, I:529)

Göz vurmak:

Nürü nār şanup göz urdular. c.43/44a-5

*Göz atmak. (Saraçbaşı 2010, I:514)

Göz(leri) yaşı seylāb olmak:

Gözleri yaşı seylāb olup cūş iderlerdi. c.43/5a-1

*Gözyaşı akıtmak (Eyüboğlu 1975, II:211)

*Gözyaşı dökmek. (Eyüboğlu 1975, II:211)

*Gözyaşı saçmak. (Eyüboğlu 1975, II:211)

*Gözyaşı yağdırmak. (Eyüboğlu 1975, II:211)

Gözlerinden yaş yirine ḳan akmak:

Gözlerinden yaş yerine ḳan aḳdı. c.43/48a-1

*Gözlerinden kanlı yaş akıtmak. (Eyüboğlu 1975, II:215)

Gūş-ı ḥūş tutmak:

Gūş-ı ḥūşun baña tut. c.43/17b-17

Ḥāk-ı pāyüne yüz sürmek:

Hāk-ı pāyüne yüz süreler. c.43/8b-9

*Ayağının türâbı olmak. (Eyüboğlu 1975, II:39)

Ḥāke yiksān eylemek:

Ecel ḥāke yiksān eylemiş. c.43/48a-13

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

*Hâk ile yeksân etmek(olmak). (Saraçbaşı 2010, II:559)

Hâke yiksân olmak:

Hâke yiksân ola kamu mişl-i genc. c.43/38b-14

*Hâk ile yeksân etmek(olmak). (Saraçbaşı 2010, II:559)

*Yerle bir (yeksan) olmak. (Saraçbaşı 2010, II:1212)

Hâlîfe dikmek:

Seni Süleymân yirine sulţân idüp *hâlîfe dikiser. c.43/ 6b-12*

Harca sürmek:

Çoğ Süleymân *harca sürmiş* bu sipihr. c.43/48a-10

Hârût'a Mârût'a sihri ta'lîm kılmak:

Hârût'a Mârût'a sihri ta'lîm kılmurdu. c.43/7b-1,2

Hayrân kılmak:

Baş şalışdılar *hayrân kıldı* tâciver. c.43/34a-17

*Hayran kılmak. (Eyüboğlu 1975, II:242; Saraçbaşı 2010, I:590)

Hayrân kıalışmak:

Baş şalışdı *hayrân kıalışdılar. c.43/32b-1 5*

Hayrete varmak:

Hiç nesne görmeyüp *hayrete varınca...* c.43/6b-19

*Hayrete düşmek (dalmak). (Eyüboğlu 1975, II:242; Saraçbaşı 2010,I:590)

Her diyâr mühr-i mülki elinde:

Elinde mühr-i mülk-i her diyâr. c.43/ 1b-12

Hizmetlerine yüz sürmek:

Hizmetlerine yüz sürdü. c.43 42b/1, 46b/21

Hûnin-i dil:

Gönlü yaralı *kılmadı hûnin-i dil* devründe emmâ la'1 ü enâr c.43 2a/8

*Gönül yarası. (Aksoy 1976, II:675)

'Iyş u nûşa meşğül olmak:

'Iyş u nûşa meşğül oldular. c.43/44a-9,16

İblîs ağzından sakızı almak:

Bir 'ayyâr var-ıdı ki iblîse telbîs idicek ensesinden *kıuymanın şatar-ıdı* ve dağı anuñ gibi çapuk 'ayyâr-ıdı ki *ağzından sakızı alur-ıdı. c.43/7b-1*

İblîsi ensesinden kıuymanın şatmak:

Bir 'ayyâr var-ıdı ki iblîse telbîs idicek *ensesinden kıuymanın şatar-ıdı. c.43/7b-1*

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

‘İbret almak:

Şeh Süleymān gūş idüp ‘ibret aldı. c.43/36a-19

*İbret almak. (Eyüboğlu 1975, II:249; Saraçbaşı 2010,I:62)

İş rāstına gel(me)mek:

Her ne iş tıtdum ise rāstına gelmedi. c.43/5a-6

*İşi rast gelmek. (Eyüboğlu 1975, II:264)

*İşi rast gitmek. (Saraçbaşı, 2010, I:672)

‘İzz bulmak:

Hüb elhān nağmen-ile buldı ‘izz i muşīki-yār. c.43/2a-9

*Şeref yap olmak. (TS, 2011:2217)

Қademinde yüz sürmek:

Yirinden tırup қademinde yüz sürüp, baş қодı. c.43/21b-19

*Ayağına yüz sürmek. (Eyüboğlu 1975, II:38; Saraçbaşı 2010, I:144)

Қанını қара yire қарmak:

Başını kesüp қанını қара yire қарам. c.43/20b-9

Қанını yire қарmak:

Қанını қара yire hüneri var-ise bana қаршу tıра. c.43/8a-19

Қан(ların) dökmeк:

Saña düşmān olanların cānlaruñ alup қанların dökiser. c.43/6b-13

*Kan dökmeк. (Aksoy 1976, II:762)

*Kanını dökmeк. (Eyüboğlu 1975, II:286; Saraçbaşı 2010, II:724)

Кâr it(me)mek:

Қурбан itmek istediğın bıçaқ İsmāil’e kār itmediğın. c.43/10b-1, 2

*Kâr etmeк. (Eyüboğlu 1975, II:291; Saraçbaşı 2010, II:731)

Қара tıprağı yir itmek:

Tenlerin şişe sancup қара tıpraқ için anlara yir iderdi. c.43/22b-7

*Kara tıprağa girmek. (Eyüboğlu 1975, II:293; Saraçbaşı 2010, II:733)

(Taht-ı zerrīn üzerinde) Қарār eylemek:

Taht-ı zerrīn üzerinde қарār eyledi. c.43/8b-20

*Karar kılmak. (Eyüboğlu 1975, II:294; Saraçbaşı 2010, II:735)

Қарār itmemek:

Haңçerün hāvımdān itmez gökde behrām uş қарār. c.43/2a-10

*Karar etmez. (Saraçbaşı, 2010, II:735).

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Kararı yok:

Hiç kararı *yokdur* anuñ bir zemân c.43/2a-17

*Karar etmez. (Saraçbaşı, 2010, II:735).

Karşı çıkmak:

Edniyâ-yı şâha *karşı çıkup...* alup mihmânhâneye *kon*durdular. c.43/8b-12,13

*Karşı çıkmak. (Eyüboğlu, 1975, II:295; Saraçbaşı, 2010, II:741)

Karşı gelmek:

Yünus'a *karşı gelüp itâ'*at *kı*lup c.43 lb/13

*Karşı gelmek. (Eyüboğlu, 1975, II:295)

Karşı vermek:

Edniyâ kendüye *karşı viren* Horâsân begler-ile görüşüp. c.43/9a-2

*Karşılık vermek. (TS. 2010:1338)

Kılıç semâ'ına *kı*tutmak:

*Kılıç semâ'ına kı*tutup cenk itdiler. c.43/31b-1

Kılıçdan geçürmek:

Turan serkeşlerin *kılıçdan geçürdiler*. c.43/31b-3

*Kılıçtan geçürmek. (Eyüboğlu 1975, II:308; Aksoy 1976, II:782; Saraçbaşı 2010, I:776,TS. 2010)

Kışsa gelüp yitdi:

Bizüm *kışsamuz* Edniyâ'ya gelüp yitdi. c.43/4b-15

Bizüm *kışsamuz* Süleymân Hâzretine *geldi*. c.43/ 33b-17,14

(Dergâhında) Kul olmak:

Keykubâd'a geldüm... *dergâhında kul* oldum. c.43/5a-10

*Kul olmak. (Saraçbaşı, 2010, II:814)

Mât olmak:

Bir 'azâb ebrin sürer kim *mât olur* ebr-i buhâr. c.43/2a-1

*Mat olmak. (Eyüboğlu, 1975, II:333; Saraçbaşı, 2010, II:862)

Merrîh ahsen dirdi:

Merrih ahsen dirdi görüp Sâm Suvâr'uñ cengi. c.43/22b-10

Mihneti artar olmak:

Leykîn âh-ile *artar oldi mi*hnetim. c.43/3a-1 1

Nefsüni bilmek:

Nefsüni bil ömrünü itme telef. c.43/2b-2,3

*Nefsini bilmek. (Eyüboğlu, 1975, II:343)

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

On on biş kişi oĸa dizüp bir itmek:

On on biş kişi oĸa dizüp bir iderdi. c.43/22b-6,7

Oñmaz olmak:

Oñmaz oldi sihirle iĸvāmuz āh. c.43/3a-9

Ortadan gitmek:

Süleymān ortadan gidicek. c.43/4b-9

*Ortadan kalkmak. (Eyüboĸlu 1975, II:349; Aksoy 1976, II:833; Saraçbaşı 2010, II:925)

Ömrüni telef it(me)mek:

Nefsini bil ‘ömrüni itme telef. c.43/2b-2

*Ömür çürütmek. (TS 2011:1849)

Rūhı şād kılmak:

*Söyle bir destānı **kı**la rūhı şād. c.43/2a-15*

*Ruhu şād olmak. (Eyüboĸlu 1975, II:363)

*Ruhu şād olsun. (Saraçbaşı 2010, II:987).

(Sulfānuñ) Sāyesi altına şıĸıngelmek:

Sulfānumuñ sāyesi altına şıĸıngelmişler. c.43/8b-8

*Gölgesine sığınmak. (TS 2011:960)

Sem’in tutmak:

Tuta sem’in aña biliş daĸı yād. c.43/2a-15

*Kulak tutmak. (Eyüboĸlu 1975, II:320; Aksoy 1976, II:795; Saraçbaşı 2010, II:818)

Seyf ü şalıĸ çekmek:

Seyf ü şalıĸ çeküp. c.43/22b-14

*Kılıç çekmek. (Eyüboĸlu 1975, II:308; Saraçbaşı 2010, II:776)

Söz açmak:

Süleymān’dan söz açdı. c.43/5a-1, 2

*Söz açmak. (Eyüboĸlu 1975, II:376; Aksoy 1976, II:879; Saraçbaşı 2010, II:1042)

Söz düzetmek:

Söz ki muṭrip düzet eyle neĸām. c.43/38b-1

Söz(ler)den söz çıkmak:

*Sözden söz çı**kı**raĸ Süleymān’dan söz açıldı. c.43/ 41 b-21*

*Söz açmak. (Eyüboĸlu 1975, II:376; Aksoy 1976, II:879; Saraçbaşı 2010, II:1042)

Sözlü sazın ele getürmek:

Sözlü sazın ele getürüp. c.43/41b-16

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014*

Süleymânlık kılmak:

Bir ahermen hâtem-i Süleymân'ı ala kırk gün Süleymânlık kıla. c.43/13b-19

Şehvet bendine düşmek:

Ġâfil olup düşme şehvet bendine. c.43/ 49b-5

Şiddet çekmek:

Çerh-i serkeşden beşer şiddet çeker. c.43/2 a-20

Şöhret bulmak:

Şîrîn emlah nazmuñ-ile buldı şöhret müsiķi. c.43/2a-20

*Şöhret bulmak. (Saraçbaşı 2010, II:1078)

Târ u mâr itmek:

Keykubâd Şâh leşkerini Sâm u Süvâr târ u mâr idicek. c.43/2b-17,6b-14,48b-19

*Târûmar etmek. (Eyüboğlu 1975, II:389)

Ten bî-cân olmak:

‘Âķıbet fikrinde ten bî-cân olur. c.43/2a-21

TîĠ tutmak:

Ġutdı tîĠi heft kişver şark u Ġarp ne ki var. c.43/lb-11

*Kılıç çalmak, kılıç sallamak. (TS 2011:1408)

TîĠ ü hânçere Ġutmak:

TîĠ ü hânçere tîr ü tebere Ġutup. c.43/31b-2

Tîr ü tebere Ġutmak:

Tîr ü tebere Ġutdılar. c.43/3b-10, 12

Üzerine gelmek:

Süleymân üzerine gelse. c.43/31b-2

*Üstüne yürüme. (Eyüboğlu 1975, II:408)

*Üzerine yürüme. (Saraçbaşı 2010, II:1161)

Vâsi‘ cihân milkin çeşmine teng itmek:

Vâsi‘ cihân milkin... çeşmine tenk idesin. c.43/49a-4

*Dünyayı başına dar etmek. (Eyüboğlu1975, II:152; Saraçbaşı 2010, I:399)

Vücûdı bî-cân u hâk ola yazmak:

Dîvlerden ķorķup zehresi çâk, vücûdı bî-cân u hâk ola yazdı. c.43/3b-14,15

Yil ķopup gelmek:

Rub‘-i meskûndan dört dürlü yıl ķopup gelüp götürmişler. c.43/8a-3

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Yir(cümlesin) yimek:

Āh dirīgā cümlesin yir yir-imiş. c.43/38b-13

Yiryüzün dutmak:

At ayağından yiryüzün dutdılar. c.43/31a-19

*Dünyayı(dünya yüzün) tutmak. (Eyüboğlu 1975, II:152)

*Dünyayı tutmak. (Saraçbaşı 2010, I:399)

Yiryüzün şerden pāk itmek:

Yiryüzün anlaruñ şerrinden pāk iderem. c.43/46a-21

Yire yüz sürmek:

Yire yüz sürüp, dilek idüp. c.43/23a-7

*Yere yüz sürmek. (Eyüboğlu 1975, II:426)

Yire salmak:

Behmeni Belhi'yi çalup bir kâ'im muharref kesüp yire saldı. c.43/23a-1

*Yere sermek. (Eyüboğlu 1975, II:426)

Yol(in) tutmak:

Belh yolın tutup gitti. c.43/23a-11

*Yol tutmak. (Eyüboğlu 1975, II:431)

Yüz şuyını hāke saçmak:

Yüz şuyını hāke saçdı her biri. c.43/23a-13

*Yüzsuyu (...dökmek). (Eyüboğlu 1975, II:448)

Zafer bulmamak:

'Adūv bana zafer bulmaz. c.43/46a-20

Zaḥm yimek:

Elinden üç zaḥm yidi. c.43/20b-6,7

SONUÇ

Süleymānnāme'nin ciltlerinde sıkça görülen deyimler, atasözleri, ikilemeler gibi kalıplaşmış yapılar, ses ve söz tekrarları ile anlatıma, akıcılık, zenginlik, derinlik katan söz birlikleridir.

Süleymānnāme'de günümüz Türkçesinde aynı şekilde kullanılan veya aynı anlamı taşımakla beraber kelimelerde ses değişimine uğramış deyimlerin yer aldığı görülmektedir. Örnek: Acı gelmek, 'Aḳla uymak, 'Aḳıl irişmemek, 'Ālemi tutmak, Ayağına düşmek, Baş virmek, Cān almak, Cān yakmak, Çār u nāçār, Dem çekmek, Elden almak (Elinden alıvirmek), Elden gitmek, Furuşat bulmak, Ğam çekmek, Göñle yol bulmak, Göñlin eglemek, Göñül virmek, Göz ḳararmak, Ḥayrān ḳalmak, 'İbret almak, Ḳan dökmek, Ḳarşu çıkmak, Ḳarşu gelmek, Ḳılıçdan geçürmek, Ḳul olmak, Māt olmak, Nefsüñi bilmek, Söz açmak, Tār u mār itmek, Yol tutmak.

Süleymānnāme metninde; günümüz Türkçesine göre kelime ve/veya anlam değişimine uğramış deyimler de bulunmaktadır. Örnek:

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

Âhı 'âlem ditretmek, Âh-ı 'alevinden gök yüzün siyâh itmek, Ardın sürmek, Ard(lar)ına uymamak, Bâb bulmak, Barmağ ağıza urmak, Baş başa çatmak, Baş çegzinmek, Baş salmak, Devleti başından gitmek, Devleti gitmek, Feth-i kelâm, Fikre varmak, Göñle râh bul(ma)mak, Göz vurmak, Göz(leri) yaşı seylâb olmak, Gözlerinden yaş yirine kıan akmak, Hâk-ı pâyüne yüz sürmek, Hâke yiksân eylemek, Hâke yiksân olmak, Hayran kıalışmak, Hayrete varmak, Hûnin-i dil, İş râstına gel(me)mek, Kıademinde yüz sürmek, Kıara toprağı yir itmek, Kıarâr eylemek, Kıarârı yok, Kıarşu virmek, Ortadan gitmek, Ömrüñi telef it(me)mek, Sâyesi altına şıgını gelmek, Sem'in tutmak, Yüz şuyını hâke saçmak,

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eseri olan Süleymânnâme'de artık günümüz Türkçesinde kullanılmayan deyimler de tespit edildi. Örnek:

Acı nesneye irmek, 'Âlem içre tolmak, 'Arş-ı mâr göge çıktı, Aıtutunu şak olurdu hem-çunân şalgam hıyar, Ceng semâ'ına gitmek, Çerha girmek, Dâr çatılmak, Dü cihânuñ varlıgını utasın, Fikrin encâmuñ unut, Güş-ı hüş tutmak, Hâlife dikmek, Hıarca sürmek, Hârût'a Mârût'a sihri ta'lîm kıılmak, Hızmetlerine yüz sürmek, 'Iyş u nûşa meşgûl olmak, İblîs ağzından sakızı almak, İblîsi ensesinden tuymadın satmak, Kıılıç semâ'ına tıtmak, Kıışsa gelüp yitdi, Mihneti artar olmak, On on biş kışi oğa dizüp bir itmek, Oñmaz olmak, Söz düzetmek, Sözlü sazın ele getürmek, Süleymânlık kıılmak, Şehvet bendine düşmek, Şiddet çekmek, Ten bî-cân olmak, Tıg ü hançere (Tîr ü tebere) tutmak, Vücüdü bî-cân u hâk ola yazmak, Yir(cümlesin) yimek, Zağm yimek.

Süleymânnâme'de Hazreti Süleymân ve askerlerinin, Efrâsiyâb-ı Türk ve kendilerine karşı çıkan diğerk güçlerle mücadelesinin anlatıldığı savaş sahneleri çok canlı ve çarpıcı bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu konuyla ilgili deyimlerden birkaç örnek, Süleymânnâme'de savaş taktiklerine yer verildiğini ve kahramanca mücadele edenlerin takdir edildiğini göstermektedir:

Kıan dökme, Târ u mâr itmek, Ortadan gitmek, Hâke yiksân olmak, Kıara toprağı yir itmek, Kıanını kıara yire kıarmak, Kıılıç semâ'ına tıtmak, On on biş kışi oğa dizüp bir itmek, Hâke yiksân olmak, Kıılıçdan geçürmek, Ten bî-cân olmak, Tıg ü hançere tutmak, Tîr ü tebere tutmak, Vücüdü bî-cân u hâk ola yazmak, Zafer bulmamak, Zağm yimek.

Deyimler ait olduğu milletin geleneklerini, yaşantılarını hayat felsefesini yansıtan kalıp sözlerdir. Milletlerin uzun yıllara dayanan kültür değerlerinde, zaman içinde çeşitli değışiklikler yaşanması sonucunda; kalıplaşmış yapı içinde ortak bir ifade tarzı olan deyimlerin ses, şekil ve anlam bakımından farklılaşması; Süleymânnâme'nin 43. cildi üzerine yapılan bu çalışmada sonuç olarak tespit edildi.

KISALTMALAR:

DLT: Divânü Lügati't-Türk

TS: Türkçe Sözlük

KAYNAKÇA

AHMET VEFİK PAŞA, *Atalar Sözü Müntehabât-ı Durûb-ı Emsâl*, Haz. Recep Duymaz, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005.

AKAY, Asuman (1990), *Fırdevsî: Süleymân-nâme (44. cilt) Metin ve Fiiller Üzerine Bir İnceleme*. Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AKSAN, Doğan(1989), *Her Yönüyle Dil* (3 cilt), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSOY, Ö. Asım (1965), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c.1-2, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları,1965.

_____ (1976), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c.1-2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____ (1989), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, c.1-2, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

ALÎ, *Künhü'l-Ahbar*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih nu. 4225:254

BEYÂNÎ, *Tezkire*. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi T.Y. nu. 2568.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

- BULUT, Serdar (2012), “Anadolu Ağızlarında Kullanılan Kalıp Sözler Ve Bu Kalıp Sözlerin Kullanım Özellikleri / Anatolion Dialects Static Words Used In of This Use Static Words”, *TURKISH STUDIES -International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/4, Fall 2012, p.1117-1150.
- BÜYÜKKARCI, Fatma (1995), *Firdevsî-i Tavîl ve Da 'vet-nâme'si*, Amerika Birleşik Devletleri, Cambridge Mass.:Harvard Üniversitesi Yakındağı Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- ÇATIKKAŞ, M. Atâ (1979), *Süleymanâme-i Kebîr, 72. cilt (Gramer, Sentaks, Lûgat, Metin)*.Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1979.
- ÇOTUKSÖKEN, Yusuf (1992), *Deyimlerimiz*, İstanbul: Özgül Yayınları Eğitim ve Öğretimde Kaynak Kitaplar Dizisi:2, 2.baskı.
- DEMİRKAZIK, H. İbrahim (2013), “‘El Arkası Yerde’ Deyimi Ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı/ The Idiom of ‘El Arkası Yerde’ and The Use of This Idiom in Ottoman Poetry”, *TURKISH STUDIES- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, ISSN 1308-2140, Volume 8/4 Spring 2013, p. 617-633, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.936>,
- EYÜBOĞLU, E. Kemal (1973-1975), *Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler*, c.1-2, İstanbul:Doğan Kardeş Matbaası,
- GENÇ, Gülnaz (1995), *Firdevsî-i Rûmî, Süleyman-âme (25. ve 26. ciltler) Giriş-Metin-Sözlük*. Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- HASAN ÇELEBİ, *Tezkire*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, nu. 488.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1964), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1964), *Firdevsi, İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, İstanbul: MEB, 1964.
- LATİFİ, *Tezkire*. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İsmail Hakkı, nu. 3225:1.
- OLGUN, İbrahim (1978), *Uzun Firdevsi ve Türkçeciliği* (Ömer Asım Aksoy Armağanı), Ankara.
- ÖZDEMİR, Emin (1981), *Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZKAN, Mustafa (2009). *Türkiye Türkçesi Ses ve Yazım Bilgisi*, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- ÖZÖN, M.Nihat (1959), *Türkçe Tabirler Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ÖZYAŞAMIŞ ŞAKAR, Sezer (2007), “Firdevsî-i Rûmî ve Terceme-i Câmeşûy-nâme / Firdevsî-i Rûmî and Terceme-i Câmeşûy-nâme”, *TURKISH STUDIES- International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/4 Fall 2007.
- PARLATIR, İsmail (2008), *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü II*, Ankara: Yargı Yayınevi.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (1995), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Ankara: Arkadaş Yayınları.
- SARAÇBAŞI, M. Ertuğrul (2010), *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü*. c.I-II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- ŞEMSETTİN SAMİ (2010), *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TANYILDIZ, Ahmet. “Uzun Firdevsî ve ‘Münâzara-i Seyf ü Kalem’i”, *TÜBAR-XXII-/ 2007-GÜZ*, 163-188 <<http://www.tubar.com.tr>>
- TÜRKÇE SÖZLÜK* (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ULUCAN, Mehmet (2005), “Muvakkitzade Mehmed Pertev’in Divan’ında Atasözleri ve Deyimlerin Kullanımı”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 10: 2, 49-80.
- YURTBAŞ, Metin (2013), *Sınıflandırılmış Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul: Tar Ofset, ISBN 9789759570330.
- YÜCEOL-ÖZEZEN, Muna (2001), “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*, S.600, s.868-879 Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/9 Summer 2014

